

REZUMAT

HISTORIA LITTERARIA ÎN OPERA LUI BENKŐ JÓZSEF

O LECTURĂ CONTEXTUALIZANTĂ

Lucrarea intitulată *Benkő József, a historia litteraria művelője* (*Historia litteraria în opera lui Benkő József*) are ca temă analiza acelor opere ale lui Benkő József care făceau parte din categoria formării istoriei literare, concept denumit cu terminus technicus *historia litteraria*, o specie la modă în secolul al 18-lea. În categoria acestei specii, putem include acel capitol al volumului *Transsilvania* în care autorul prezintă viața culturală a Transilvaniei pe parcursul secolelor al 16-lea–al 18-lea, manuscrisul denumit *Additamenta*, care conține adăugirile lui Benkő la lexiconul intitulat *Magyar Athenas* al lui Bod Péter, acea listă de nume și opere care era notată la sfârșitul unei scrisori trimise de preotul reformat clujean, Sófalvi József, precum și publicațiile cu caracter cultural, care au apărut în revista *Magyar Hírmondó*.

Unele laturi ale activității lui Benkő sunt mai cunoscute, altele mai puțin. Despre preocupările sale în domeniul lingvisticii, botanicii și istoriei s-a scris mult, însă activitatea lui ca istoric literar e aproape necunoscută, cu toate că lingvistul Éder Zoltán, la sfârșitul anilor 70 ai secolului al 20-lea și, cu 40 de ani în urmă, Bretz Annamária au atras atenția asupra importanței tratării acestei teme. Apelul repetat arată că această temă are relevanță, mai ales dacă luăm în considerare faptul că în ultimele decenii, cercetările care vizau formarea istoriei literare s-au multiplicat. E de ajuns să ne gândim la studiile și cercetările lui Tarnai Andor, Holl Béla, Tüskés Gábor etc. Prin disertația mea, aș dori să umplu acest hiatus amintit de Éder și Bretz, tocmai de aceea tematica lucrării mele constă în exploatarea și prezentarea scrierilor de acest tip ale literatului transilvănean și plasamentul autorului în șirul savanților care s-au preocupat de această specie. Pornind de la această situație aproape atipică de a nu cunoaște aceste opere, nu m-am angajat să adun argumente pro și contra unor ipoteze deja existente, ci am analizat formarea acestor scrieri și relația existentă între acestea, arătând și specificitățile textelor, precum și paralelisme existente între capitolul lui Benkő și volumul lui Bod.

Între sursele lucrării, putem afla atât documente tipărite, cât și manuscriptice. Colecția lui Benkő s-a spulberat în timpul revoluției din 1848–49 în Aiud, de aceea numărul documentelor autografe și al celor copiate accesibile și astăzi sunt foarte puține. Totuși, cu speranța că voi găsi manuscrise care mă vor ajuta a da un răspuns la anumite întrebări, am făcut cercetări în Biblioteca Centrală Universitară din Cluj-Napoca, în Biblioteca Academiei Române, în Biblioteca Documentară

Bethlen Gábor din Aiud, în Biblioteca Teleki-Bolyai din Târgu-Mureș, în Biblioteca Brukenthal din Sibiu, în Arhivele Naționale ale României - Direcțiunea Cluj și Harghita, în Biblioteca Muzeului Haáz Rezső din Odorheiu Secuiesc, dar și în Biblioteca Națională Széchényi din Budapesta și în colecția de manuscrise ale Academiei Maghiare de Științe. Pe lângă documentele tipărite și manuscrise, corespondența lui Benkő și unele elemente paratextuale, precum prefețele volumelor, notele de subsol, dedicațiile au constituit surse indispensabile pe parcursul cercetării.

Lucrarea are șapte capitole, care se despart în două blocuri. Primul cuprinde primele trei capitole, acestea constituind un cadru contextual. Al doilea bloc cuprinde următoarele patru capitole, în care m-am concentrat pe analiza textelor care fac parte din categoria istoriilor literare ale preotului reformat.

În partea introductivă, cu caracter descriptiv și nu problematizant, am urmărit evoluția formării imaginii lui Benkő pe baza unor texte preluate din diferite reviste, ziare, lexicoane și monografiile începând cu secolul al 18-lea până în zilele noastre. Am analizat cum erau construite aceste texte, ce credeau autorii acestora că merită să le transmită contemporanilor și descendenților, am vrut să identific rupturile care au provocat schimbări în judecarea profesională și/sau umană a lui Benkő. Trebuie să menționez că preotul reformat, din punctul meu de vedere, nu e considerat un polihistor, cu toate că s-a preocupat în același timp de istorie, botanică, lingvistică, ci mai degrabă văd în el reprezentantul unei paradigme care cuprindea marea majoritate a savanților și care era propagată de profesorii și discipolii Universității Georgia-Augusta din Göttingen și a cărei caracteristică s-a manifestat în viziunea holistică. Pe lângă faptul că am studiat scrierile din secolele 18, 19, 20 și 21 referitoare la personalitatea și activitatea lui Benkő, am încercat să atrag atenția asupra greșelilor și deficiențelor din texte și le-am corectat, completându-le acolo unde sursele mi-au permis.

După cum a devenit evident, aceste scrieri scurte au înregistrat mai ales datele biografice ale lui și lista incompletă a operelor, uneori cu inexactități, care apoi au fost preluate de autorii textelor ulterioare. Prin aceasta, a devenit clar că autorii nu au analizat autenticitatea surselor lor, iar atitudinea critică nu a fost evidentă.

Rezultatele cercetării mele arată că majoritatea textelor analizate și, mă gândesc aici mai ales la scrierile create în secolul al 19-lea, s-au legat de evenimente de comemorare. Autorii acestor scrieri doreau astfel să restaureze imaginea omului de știință abandonat, ulterior cerând iertare pentru modul în care s-au purtat înaintașii față de el. În mare parte, meritele sale profesionale și umane au apărut în aceste texte. Numai într-un singur caz m-am întâlnit cu un articol, în lexiconul *Közhasznú Esmeretek Tára*, în care au fost prezentate mai accentuat slăbiciunile lui umane. Totuși, cred că accentuarea acestor trăsături de către autorul anonim al textului nu era generată de rea-voință, ci mai degrabă de sensibilitatea acestuia la curiozități. În secolul al 20-lea, pe lângă textele de comemorare, apar și cele care analizează cu atitudine critică activitatea lui profesională, mai ales în domeniul botanicii și al istoriei. În prezent, această direcție s-a întărit, deoarece traducerea din latină în maghiară a volumului *Transsilvania* a permis lansarea unor noi cercetări, în timp ce scrierile comemorative păstrau și ele actualitatea lor: ziarele locale și cele din zonă prezintă și azi evenimentele legate de cultul lui Benkő.

În cel de-al doilea capitol, am construit biblioteca virtuală a lui pe baza împrumuturilor sale de cărți. Trebuie să accentuez că nu m-am angajat să reconstruiesc biblioteca de odinioară a lui, căci aceasta ar fi fost o sarcină imposibilă de realizat. În schimb, prin evidența operelor împrumutate, am vrut să arăt ce erudiție a avut Benkő în domeniile pe care le cultivase. Cu toate că am făcut cercetări în diferite biblioteci cu scopul de a găsi volume care erau cândva în posesia lui, rezultatele nu au fost semnificative. Tocmai de aceea am construit biblioteca lui virtuală. M-am bazat pe acele împrumuturi care au reieșit din corespondență. Rezultatele le arăt în prima anexă a lucrării, o listă de aproape 100 de pagini care cuprinde titlurile cărților și manuscriselor împrumutate, opere care au putut influența viața și activitatea științifică a preotului reformat. Pe baza acestora se conturează mai ales profilul lui ca istoric, ca editor al manuscriselor vechi, dar se vede și profilul lui de cultivator al științelor statale, al *Staatswissenschaften*-ului, precum și activitatea lui ca botanist, astfel afirmațiile din literatura de specialitate au fost confirmate și de listă.

Examinând frecvența și distribuția tematică a împrumuturilor, am constatat că activitatea lui Benkő poate fi considerată periodică, deși e adevărat că interesul său pentru istorie, cu intensități diferite, poate fi văzut în toate etapele active ale vieții. Publicațiile nu au arătat un înalt grad de diversitate lingvistică, multe dintre acestea fiind în limba latină, numărul publicațiilor în limbile franceză, italiană, maghiară sau germană fiind foarte mic. În ceea ce privește lucrările tipărite, a devenit evident că apariția lor poate fi pusă, de obicei, în a doua jumătate a secolului al 18-lea, așa că, în ciuda faptului că Benkő era domidocht, a ținut pasul cu dezvoltarea științifică a timpului său, folosind volumele publicate recent pentru a-și scrie operele sale botanice sau istorice. Pe baza împrumuturilor devine incontestabil faptul că Benkő József a avut o cultură extraordinară în aceste două domenii, însă numărul împrumuturilor în privința volumelor din categoria istoriei literare se epuizează în numai două opere în limba latină, cu *Athenasul* lui Bod Péter nici nu ne întâlnim în acest sens.

În a treia parte, pornind de la distribuția lingvistică a volumelor legate de istoria literaturii și nu numai, m-am ocupat de problema alegerii limbii în cazul operelor lui Benkő. Predecesorii și contemporanii lui, precum Rotarides Mihály, Bél Mátyás, Wessprémi István, Horányi Elek sau Wallaszky Pál, au publicat lucrările lor în limba latină, cu excepția fostului coleg, Bod Péter, care a editat *Athenasul* lui în limba sa maternă.

Astfel, în acest capitol, căutam răspunsul la următoarea întrebare: care au fost factorii care au influențat alegerea limbii în cazul lui Benkő, ce scop a urmărit înainte de a publica operele sale. Am colectat din corespondența lui afirmațiile referitoare la limbile latină, maghiară sau germană. Aici am examinat recomandarea nepublicată destinată Mariei Terezia, precum și elementele paratextuale ale volumului. Pe baza examinării textelor menționate, a devenit clar faptul că scopul lui Benkő a fost acela de a-și face cunoscută munca și numele în cercurile internaționale, iar garanția realizării acestui scop consta în limbă, în alegerea limbii latine sau germane. Deoarece abilitățile sale de limba germană erau inadecvate, șansele sale erau mult reduse. Limba maghiară nu a putut să garanteze dialogul cu membrii din *respublica litteraria*, astfel, în ciuda faptului că în a doua jumătate a secolului al

18-lea au apărut pamflete în care autorii i-au îndemnat pe literați să cultive limba și să publice cărți în limba maghiară, Benkő, la fel ca majoritatea predecesorilor săi, a publicat scrierile sale științifice în limba latină. Opinia mea a fost confirmată de textul prefeței și de recomandare: autorul aștepta cititorii a căror cunoaștere a limbii latine nu era un obstacol. Pe de altă parte, dorea să câștige sprijinul împă-rătesei prin dedicația adresată ei. Acest fapt presupunea, de asemenea, utilizarea limbii oficiale din acel moment. Trebuie să mai adaug că o parte semnificativă din sursele sale au fost scrise în această limbă, iar traducerea acestora într-o altă limbă ar fi necesitat o muncă suplimentară enormă. E adevărat, a existat o schimbare de accent în jurul anilor 1790, însă această schimbare e în strânsă legătură cu deciziile luate de Dietă, în cadrul căreia s-a introdus folosirea limbii maghiare la ședințe și redactarea proceselor-verbale în această limbă. Cu toate acestea, în ceea ce privește limba operelor care urmau să fie publicate în această perioadă, prima dată m-am întâlnit cu operele în limba latină și numai după aceea cu ideea editării lor și în limba maghiară. Lucrările lui Benkő în limba sa maternă, cum ar fi orațiile de moarte, articolele publicate în prima revistă maghiară sau scrierile de popularizare a științei, nu vizau neapărat lumea oamenilor de știință ca cititori, deci din punctul de vedere al alegerii limbii, el era influențat sau de caracterul operelor, sau de componența publicului.

După ce am reușit să prezint personalitatea, activitatea, erudiția lui, precum și problemele referitoare la limbă, m-am îndreptat spre analiza operelor care făceau parte din domeniul istoriei literare. Aceste capitole erau precedate de prezentarea generală a istoriei cercetării acestui domeniu. Pe baza studiilor a devenit clar care a fost specia de *historia litteraria*, cine au fost cultivatorii ei, cum s-a format, cum s-a transformat și ce scop au realizat autorii acestora. După această parte introductivă, prima dată am prezentat capitolul în care Benkő tratează problemele vieții culturale din Transilvania. Analizând capitolul *De re litteraria in Transsilvania*, căutam răspunsul la întrebarea: cum a construit Benkő prima sa lucrare de acest tip, care este noutatea acesteia și ce relație există între lista de erudiți a lui Benkő și cea a lui Bod Péter. Studiul comparativ al celor două liste a permis, de asemenea, explorarea metodei de lucru, așadar am reflectat și la problemele metodelor aplicate. Pe baza studiului comparativ s-a dovedit că Benkő a trăit, de asemenea, cu metodele de compilare și extragere de la acea vreme, ceea ce nu este surprinzător, fiindcă întocmirea independentă a unor astfel de lucrări ar fi necesitat ani lungi și un efort mare, ceea ce ar fi întârziat lucrările de tipărire și apariția.

Astfel, în cel de-al cincilea capitol al disertației mele am demonstrat, prin numeroase exemple, metoda de lucru aplicată de autor. Cu toate că *Athenasul* lui Bod constituia cea mai importantă sursă a lui Benkő, am identificat contribuții proprii, precum istoria școlilor și cea a tipografiilor, și nu numai. Analizând capitolul despre istoria culturală a regiunii, mi-am dat seama că Benkő, în același timp, a redus și a extins materialul lui: l-a redus, pentru că nu a publicat informațiile despre intoleranța religioasă, nu a editat deloc sau numai rareori poeziile funerare. Extinderea materialului poate fi urmărită în numărul savanților contemporani care apar în listă, în înșuruirea figurilor istorice, în prezentarea genealogiei familiilor de nobili, în creșterea numărului femeilor savante, în caracterul de curiozitate al informațiilor publicate. Acestea pot fi considerate ca noutăți aduse de el.

În cea de-a șasea parte, am analizat acele adăugiri care erau scrise cu scopul de a completa volumul lui Bod. Textul era analizat paralel atât cu capitolul cultural al operei *Transsilvania*, cât și cu *Athenasul Maghiar*, dar și cu lista notată de Benkő la sfârșitul unei scrisori trimise de Sófalvi József, precum și cu completările lui Szathmári Pap Mihály și Zsigmond. Pe baza corpurilor de texte, am încercat să relatez legătura existentă între ele, astfel arătând dacă autorii acestora au colaborat între ei sau nu. Prin cercetările mele s-a evidențiat faptul că Benkő nu a început să-și compună manuscrisul la solicitarea persoanelor care l-au contactat (Sófalvi József, Szathmári Pap Mihály, Szerencsi Nagy István), ci a început să colecteze date noi imediat după publicarea volumului *Transsilvania*. Din punctul de vedere al conținutului, putem observa o tendință de întoarcere într-o direcție nereligioasă. El a apreciat poeziile, traducerile, uneori a certat autorii operelor religioase sau ale gramaticilor școlare. Lista notată la sfârșitul scrisorii lui Sófalvi este inexactă, conține doar nume și, eventual, titluri îmbinate. Am comparat această listă cu adăugirile scrise la volumul lui Bod. A devenit clar faptul că prima ar putea fi complet independentă de aceasta din urmă, abia găsim câteva nume care apar în ambele liste. Operele care erau notate în această listă puteau fi cunoscute de Benkő atât din biblioteca cancelarului Teleki Sámuel, cât și din publicațiile apărute în revista Magyar Hírmondó. Luând în considerare că nu sunt suprapuneri în cazul acestor liste, am tras concluzia că numele și titlurile notate la sfârșitul scrisorii au fost informații noi atât pentru Benkő, cât și pentru Sófalvi. Comparând textul lui Benkő și cel al lui Szathmári Pap, am constatat că preotul reformat din Aita Mijlocie a trimis cu siguranță notele solicitate de Szathmári Pap: în prima jumătate a corpusului există o identitate aproape totală între cele două, însă mai târziu, proporția preluării scade și, după un timp, nu mai putem identifica prezența manuscrisului lui Benkő în opera preotului clujean. Cu toate acestea, exemplele arată aplicarea inițială, demonstrând astfel colaborarea preoților reformați.

În ultimul capitol, am examinat publicațiile preotului-savant apărute în revista Magyar Hírmondó. Programul primului ziar în limba maghiară a oferit spațiu pentru diversitatea tematică, inclusiv pentru prezentarea vieții culturale și științifice. Pe baza analizei acestor știri ale lui Benkő, am vrut să arăt dacă el și-a continuat practica de a cultiva specia de *historia litteraria*, și dacă da, a extins sau nu gama de articole literare anterioare acestor publicații. În ceea ce privește distribuția acestora, aproximativ jumătate din rapoartele publicate prezintă cariere științifice, istoria diferitelor instituții și activități de cercetare, deci scrierile se încadrează în specia *historiei litterariae*. Cealaltă jumătate a știrilor acoperă informații administrative, economice, agricole, comerciale, meteorologice. În articolele în care sunt tratate probleme științifice devine identificabil un caracter vindicativ și în același timp argumentativ al scrierilor. Această caracteristică era specificul lexicoanelor care conțineau liste de erudiți, numai că în acest caz, autorul a demonstrat pentru cititorii maghiari și nu pentru cei străini că și în Transilvania există cultură, că sunt intelectuali interesați de știință, instituții care asigură un cadru convenabil de a-și însuși cunoștințe noi. Exemplele includ bibliotecile, grădinile botanice și alte terenuri care nu sunt prezentate sau sunt prezentate doar pe scurt în volum. Astfel, revista Magyar Hírmondó a oferit un forum autorului pentru a prezenta publicului maghiar evenimentele actuale ale vieții științifice.

Istoriile literare ale lui Benkő nu pot fi considerate numai ca adăugiri ulterioare la opere proprii, ci sunt în strânsă legătură cu scrierile autorilor care au avut ca scop reeditarea volumului lui Bod Péter. Colaborarea dintre ei, schimbul de informații nu arată numai importanța scoaterii din nou a acestei cărți, ci și faptul că societatea savanților iluminiști a văzut în această specie un mod sigur de a dovedi existența și dezvoltarea culturii pe teritoriul Regatului Ungariei și în Transilvania, contraargumentând astfel părerile literaților străini care s-au referit la incultura națiunii maghiare.